

Əlyazması hüququnda

İRADƏ İSA QIZI NAĞİYEVA

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ
COĞRAFIYANIN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN
MÜSTƏQİL İŞİNİN TƏŞKİLİ**

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(coğrafiyanın tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər:

Müseyyib Ağababa oğlu Müseyibov

*coğrafiya üzrə elmlər doktoru,
professor, Əməkdar elm xadimi*

Nərminə Səftər qızı Seyfullayeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Rəsmi opponentlər:

Zakir Namin oğlu Eminov
coğrafiya üzrə elmlər doktoru,

Oqtay Kamil oğlu Alxasov
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Gəncə Dövlət Universitetinin Coğrafiya kafedrası

Müdafiə « 07 » iyun 2016-cı il tarixdə saat ____ da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 dissertasiya Şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az- 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « ____ » _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

K.R.Quliyeva
*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təhsil islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri təlimin məzmununu və tədris metodikasının yeniləşməsidir. Onlar zamanın tələblərinə uyğun gəlməli, Azərbaycan dövlətinin ümumi inkişaf meyillərini nəzərə almalı və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalıdır. Bu səbəbdən də Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət quruculuğu yolunda fəaliyyətinin ən vacib istiqamətlərindən biri təhsil islahatıdır. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində "İslahat Proqramı" 1999-cu ilin 15 iyununda Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin fərmanı ilə təsdiqləndi. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq 2006-cı ildə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil konsepsiyası (Milli Kurikulum)" sənədinə əlavə və dəyişikliklər edilməklə "Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumlar)" qəbul edildi. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyun 2010-cu ildə təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil Konsepsiyasında (Milli Kurikulum)" coğrafiya fənninin ümumtəhsil məktəblərində tədrisinin əhəmiyyəti haqqında ətraflı bəhs olunur.

Hazırda respublikamız dərin siyasi, iqtisadi və ictimai dəyişikliklər dövründə yaşayır. Həyata keçirilməli olan möhtəşəm məsələlərin həllini yüksək səviyyəli mütəxəsislər və işçi qüvvəsi olmadan yerinə yetirməyi təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın birinci istiqamətində şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmununun yaradılması təhsilin bütün pillələri üçün kurikulumların hazırlanması nəzərdə tutulur.

Odur ki, təhsil islahatı Azərbaycanın intellektual potensialının qorunması və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir.

Məktəb coğrafiyasının tədrisinin müasir inkişaf mərhələsi metodika elminin qarşısında əvvəlki dövrlə müqayisədə daha yeni və mürəkkəb vəzifələr qoyur. Təhsilin inkişafı haqqında dövlətin yeni qərarlarına uyğun olaraq metodiki tədqiqatlar öz aktuallığı və əhəmiyyəti ilə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış yollarının və vasitələrinin müəyyən edilməsinə səbəb olmalıdır. Məhz coğrafiya fənni üzrə proqramın (kurikulumun)

xarakterik cəhəti də ondan ibarətdir ki, tədris prosesində şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsinə deyil, həm də onların təfəkkürünün, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, həyat üçün zəruri olan bacarıqların qazanılmasına imkan yaransın, şagirdyönümlülüyə, nəticəyönümlülüyə, şəxsiyyətyönümlülüyə istinad edilsin.

Bu mənada coğrafiya fənninin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlərin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Coğrafiyanın təlimi şagirdləri təbiət və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında biliklərlə silahlandırır, onlarda bir sıra həyatı əhəmiyyətli bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına şərait yaradır. Müasir mərhələdə coğrafiyanın tədrisi şagirdlərə bol-bol informasiya verməkdən daha çox həmin informasiyalardan baş açmaq, zehni və əməli fəaliyyətlərini məntiqi, elmi əsaslarla təşkil etmək cəmiyyətdə öz yerini tutmaq bacarığı ilə silahlandırılmalıdır.

Pedaqoji prosesin təşkilinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçirilməsinin vacibliyi bir də ondan ibarətdir ki, hazırda əldə olunan informasiyanın çox hissəsini şagirdlər müəllimdən deyil, başqa mənbələrdən alırlar. (internet, kütləvi informasiya vasitələri, ətraf aləm və s.). Odur ki, şagirdlərə müasir informasiya axınından baş çıxarmağı, onları təhlil etməyi, sistemləşdirməyi öyrətmək lazımdır. Müasir dərslərin fərqləndirici xüsusiyyətləri də şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin, fəaliyyətlərinin inkişafına kömək edən müstəqil işlərini təşkil edilməsindən ibarətdir.

Informasiya axınının güclənməsi tələb edir ki, şagirdlər onlara lazım olan bilikləri müstəqil əldə edib onun üzərində müstəqil işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirə bilsinlər.

Müstəqil işlər məktəblilərin tədris fəaliyyətinin təşkili formalarından biri olmaqla müxtəlif didaktik məqalələrlə nəzəri biliklərin verilməsi, anlayışların formalaşdırılması, qanunuuyğunluqlarının təyin edilməsi, habelə yeni bilik əldə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədi ilə tətbiq olunur. Müstəqil işlər müxtəlif xarakterli əməliyyatlarda da təzahür edə bilər: tədris materiallarının düşünülməsində, müşahidələr prosesində yeni materialların toplanmasında, praktik fəaliyyətdə məsələn, məhəllin planın alınmasında, coğrafi xarakteristikaların, qrafiklərin, diaqramların, kartosxemlərin tərtibində, referatlar, məruzələr hazırlanmasında və s.

Təlim prosesində şagirdlərə dərin və davamlı biliklərin verilməsi, onların bilikləri müstəqil şəkildə əldə etmələrinə hazırlan-

ması üçün müstəqil işlərin daxil edilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, təlim prosesində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili yeni məsələ deyil və bu problem daim tədqiqatçıların, pedaqoq didaktiklərin, metodistlərin diqqətini özünə cəlb etmiş, müxtəlif metodik tövsiyələr, vəsaitlər hazırlanmışdır. Lakin son illər coğrafiya fənni üzrə proqram və dərsliklərin məzmununun və quruluşunun əsaslı şəkildə yeniləşməsi, təlim mühitinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi bu problemə yeni yanaşmanın işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Coğrafiya dərslərində müstəqil işlərin aparılması ilə bağlı yazılanlara, məktəb təcrübəsində müstəqil işlərə geniş yer verilməsinə baxmayaraq təlim prosesində müstəqil işləri vahid sistem şəklinə salan, vahid yanaşma tələb edən fundamental pedaqoji tədqiqat işi yoxdur.

Şagirdlərin müstəqil işləri üçün tapşırıqlar sistemi və təlim prosesində müstəqil işlərin təşkili uzun müddətdir ki, didaktik alimlərin, metodistlərin və müəllimlərin hər tərəfli tədqiqat obyektinə olmuşdur. Görkəmli Azərbaycan və rus pedaqoqları müstəqil işlərin müxtəlif pedaqoji və psixoloji aspektlərini tədqiq etmişlər (M.Mehdizadə Y.Talıbov, Ə.Ağayev, M.İsmixanov, N.Kazımov, F.Rüstəmov, B.Əhmədov, İ.İsayev, B.P.Esipov, P.M.Mixelsan, P.İ.Pidkasistiy, Y.K.Babanski, V.K.Buryak və b.)

Coğrafiyanın tədrisi metodikasında şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili məsələləri A.E.Bibik, M.K.Kovalevskaya, M.İ.Davidova, V.İ.Siretin, V.A.Korinskaya, M.A.Zülfüqarov, N.N.Allahverdiyev, H.Ə.Sadıxlı, D.M.Ələsgərov, R.Y.Yaqubov, A.Hüseynov M.İ.Verdiyeva və b. metodist alimlər tərəfindən öyrənilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, “şagirdlərin müstəqil işləri” anlayışı müxtəlif şəkildə izah olunur, müstəqil işlərin təlim prosesində yeri və mahiyyəti, tapşırıqlar sistemi və onların yerinə yetirilməsi ilə bağlı metodik tövsiyələr işlənmişdir. Bu tədqiqatçıların və qabaqcıl məktəb müəllimlərinin təcrübələrinin nəticələrinin sistemləşdirilməsi və bütün bunların yeni təlim prosesinə tətbiqi ilə bağlı vahid metodik göstərişlər işlənilib hazırlanmasına ehtiyac vardır. Belə ümumiləşdirilmiş tövsiyə və göstərişlər müəllimlərə şagirdlərin idrak fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, bilikləri müstəqil əldə etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasına, elmdə və praktik həyatda yeni məlumatlar əldə etməyə maraq oyatmağa kömək edir.

Məhz bu motiv bizi həmin problemi tədqiq etməyə, coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin pedaqoji cəhətdən

əsaslandırılmış elmi metodiki sisteminin işlənilib hazırlanmasına təhrik etmişdir. Coğrafiyanın tədrisində müstəqil işlərin əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğunu, müstəqil işlərin təsnifatını, kurslar üzrə müstəqil işlərin sistemini, bunların şagirdlərin praktik fəaliyyətinə və bilik səviyyəsinə təsirini müəyyən etməyə çalışmışıq. Müəllimlərə bu sahədə hansı məsləhətlər verilməlidir ki, təlim prosesinin təşkilində onlardan səmərəli istifadə edə bilsin. Bütün bunlar problemin aktuallığını sübut edir və onun gələcəkdə öyrənilməsinə təkan vermiş olur.

Problemin aktuallığı aşağıdakılarla şərtlərlənmişdir:

- şagirdlərin öz biliklərini müstəqil əldə etmək məqsədi ilə daha səmərəli şəraitin yaradılmasının vacib olması;
- əldə edilmiş biliklərin şüurlu mənimsənilməsi, tədris fənninə marağın artırılması, şagirdlərin idrak fəaliyyətlərinin yüksəldilməsi

Tədqiqat obyekti orta ümumtəhsil məktəblərində coğrafiya fənninin tədrisində müstəqil işlərin təşkili prosesidir.

Tədqiqatın predmetinə ümumtəhsil məktəblərinin VI-XI siniflərində coğrafiya fənninin tədrisində şagirdlərin müstəqil işinin təşkilinin optimal sisteminin işlənilib hazırlanması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi coğrafiya kursunun tədrisi prosesində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin səmərəli yollarının müəyyənləşdirilməsindən, kurslar üzrə müstəqil işlərin vahid sistemini hazırlamasından və təklif olunan metodikanı eksperimental yoxlanılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) problem baxımından elmi-pedaqoji, psixoloji və metodiki ədəbiyyatı təhlil etmək;
- 2) dünya və Azərbaycan pedaqoqlarının, metodistlərinin, qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsini öyrənməklə şəxsi təcrübə ilə müqayisəli şəkildə nəticələri təhlil etmək;
- 3) problemlə bağlı coğrafiya proqramlarının tələblərini, mövcud dərsliklərin imkanlarını müəyyənləşdirmək;
- 4) coğrafiyanın tədrisi prosesində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkil yollarını müəyyənləşdirmək;
- 5) coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin vahid sistemini işləyib hazırlamaq;

6) sinifdənkənar vaxtlarda və məktəbdənkənar tədbirlərdə coğrafiya ilə bağlı şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin forma və imkanlarını müəyyənləşdirmək;

7) təklif olunan metodikanın pedaqoji eksperiment vasitəsi ilə səmərəliliyinin aşkar edilərək təsdiq olunması.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Əgər coğrafiya fənninin tədrisi zamanı mövzuları üzrə müstəqil işlərinin çətinlik dərəcəsi nəzərə alınmaqla şagirdlər sistematik olaraq müstəqil işlərə cəlb olunarsa, bu, şagirdlərin coğrafiya fənninə maraqlarının artmasına, onların müxtəlif coğrafi bilik mənbələri ilə müstəqil işləmək bacarıqlarının formalaşdırılmasına, bilikləri müstəqil əldə etmək qabiliyyətlərinin inkişafına, tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

Tədqiqatın metodoloji əsasını təhsil haqqında pedaqoji fakt, hadisə və prosesləri öyrənmək, dərk etmək və dəyişdirmək məqsədi ilə tətbiq olunan prinsiplərin, metodların və nəzəri müddəaların məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın metodları aşağıdakılardır: nəzəri təhlil, məktəb sənədlərinin öyrənilməsi, müşahidə, anket sorğusu, şifahi və yazılı sorğu, müsahibə, testləşdirmə, pedaqoji eksperiment.

Nəzəri təhlil. Problemin işlənmə səviyyəsi müəyyənləşdirilmiş, problemlə bağlı proqram tələbləri və dərsləklərin imkanları öyrənilmiş, elmi-nəzəri, pedaqoji, psixoloji, metodiki ədəbiyyat təhlil edilmiş, tədqiqatın istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir.

Pedaqoji müşahidə. Respublikanın müxtəlif bölgələrində 22 məktəbin VI-XI siniflərində coğrafiya dərsləri dinlənilmiş 50 müəllimin, 2000-ə yaxın şagirdin fəaliyyəti üzrə müşahidə aparılmışdır.

Pedaqoji müşahidə və anket sorğusu. Müxtəlif məktəblərdə 50-ə yaxın müəllimlə müsahibə aparılmış, müəllim və şagirdlər, valideynlər arasında anket sorğusu keçirilmişdir.

Həmçinin məktəb sənədləri-coğrafiyadan iş dəftərləri, test tapşırıqları yoxlanmış, dərnək, ekskursiya materialları, sinif jurnalları nəzərdən keçirilərək təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın mərhələləri. Problemin araşdırılmasına 2008-ci ildən başlanılmışdır. Problemin həlli məqsədi ilə irəli sürülən fərziyyənin doğruluğunu, aparılan tədqiqatın səmərəliliyini, gözlənilən təlim nəticələrini sübut etmək üçün 3 mərhələdən ibarət eksperiment keçirilmişdir.

1) *Müəyyənləşdirici mərhələ* 2008-2009-cu illəri əhatə etmiş. Problemlə bağlı ilkin nəzəri şərtlər öyrənilmiş, tədqiqat aparılacaq

məktəblər müəyyənləşdirilmiş, proqram və dərsliklərdə, metodik ədəbiyyatda məsələnin qoyuluşu təhlil edilmiş, məktəb təcrübəsi öyrənilmiş, nəticə olaraq tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılmış, vəzifələri irəli sürülmüşdür. Bu mərhələdə həmçinin şagirdlərin müstəqil işinin təşkili ilə bağlı qabaqcıl müəlimlərin iş təcrübəsi öyrənilmiş, çatışmayan cəhətlər aşkar edilmiş, onların aradan qaldırılması yolları araşdırılmışdır.

2) *Öyrədici mərhələ* 2009-2010-cu illərdə keçirilmişdir. Əvvəlki mərhələdə əldə edilmiş məlumatlar təhlil edilib ümumiləşdirilmiş və eksperimentə hazırlıq həyata keçirilmişdir. Bu mərhələdə müəllimlər bizim tərəfimizdən təklif olunan metodik işləmələrlə tanış edilmiş, coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin sistemi hazırlanmış, onların dərs prosesində istifadə qaydaları həyata keçirilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir.

3) *Yoxlayıcı mərhələdə* təklif olunan yeni metodik sistemin tələblərinə uyğun olaraq coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili üzrə elmi metodiki ideyalar, seçilmiş təlim materialları Bakı şəhəri Yasamal rayonu 153 saylı orta məktəbdə, Tovuz rayonu Y.Sadiqov adına Bozalqanlı kənd orta məktəbdə, Tovuz rayonu Düzqırıqlı 1saylı tam orta məktəbdə, Qovlar şəhəri S.Kazimov adına tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhəri C.Rüstəmov adına tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhəri S.Sadiqov adına Çaparlı tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhər Zəyəm Cırdaxan 1 saylı tam orta məktəbdə və Şəmkir rayonu Düyərli kənd 1 və 2 saylı tam orta məktəblərində, eksperimentdə sınaqdan keçirilmiş, nəticələr ümumiləşdirilmiş, təklif olunan metodikanın səmərəliliyi sübut olmuşdur.

Müntəzəm olaraq eksperimentdə iştirak edən müəllimlərin dərslərində iştirak edilmiş, müəllimlərə yazılı və şifahi əlaqə saxlanılmış, konkret köməkliklər göstərilmiş, tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Coğrafiyanın tədrisində ayrı-ayrı kurslar üzrə şagirdlərin müstəqil işlərinin vahid sistemi işlənib hazırlanmış, şagirdlərin bilikləri müstəqil əldə etməsinin yolları müəyyən edilmiş, onların müxtəlif bilik mənbələri ilə işləmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə nail olunmuşdur. Müstəqil işlərin şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə, tədris fənninə marağın yüksəldilməsinə təsiri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri, həmçinin tədqiqat prosesində istifadə edilməsi məsləhət görülən müstəqil işlərin bəzi forma və yolları öz orijinallığı ilə coğrafiyanın tədrisi

metodikasının, nəticə etibarlı ilə didaktikanın zənginləşdirilməsinə xidmət edir. Pedaqoji nəzəriyyə yeni ideya və müddəalarla zənginləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri orta ümumtəhsil məktəbləri üçün coğrafiya proqramlarının, dərslərin məzmununun təkmilləşdirilməsini, müəllimlərin metodik hazırlığının artırılmasını təmin edir. Təklif olunan sistem şagirdlərdə müstəqil və yaradıcı təfəkkürün inkişafına kömək edir. Tədqiqatın nəticələrindən müəllim hazırlığında, ixtisasartırma kurslarında, tam orta ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesində istifadə etmək mümkündür.

Müdafiyyə aşağıdakı **müddəalar** çıxarılır:

– coğrafiyadan şagirdlərin müstəqil işlərinin mahiyyəti, məzmunu və vəzifələrinin aşkarlanıb dəqiqləşdirilməsi bu prosesin təşkilini səmərəli qurmağa kömək edir;

– coğrafiya təliminin təşkili formaları sistemində şagirdlərin müstəqil işlərinin yerinin, müstəqil işlərin pedaqoji psixoloji əsaslarının və ona verilən metodik tələblərin nəzərə alınması pedaqoji prosesin səmərəli təşkilini təmin edir;

– şagirdlərin coğrafiyadan müstəqil işlərlə əlaqədar nəzəri biliklərinin və müasir tədris təcrübəsinin öyrənilməsi müstəqil işlərin imkan və yollarının müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları ilə bağlı dissertant Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunda, müəllimlərin sentiyabr və yanvar konfranslarının bölmə iclaslarında, coğrafiya müəllimlərinin metodbirləşmə iclaslarında, pedaqoji mühazirələrdə çıxışlar etmişdir. Tədqiqatın nəticələri iddiaçının çap etdirdiyi 11 məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya Giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

“**Giriş**”də tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, obyekt, predmeti, məqsədi, vəzifələri, fərziyyəsi, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metodoloji əsası aydınlaşdırılır, müdafiyyə təqdim olunan müddəalar verilir.

Birinci fəsil “**Şagird müstəqil işlərinin təşkilinin pedaqoji problemləri**” adlanır. Bu fəslin “***Problemin proqram və dərslərlərdə təhlili***” adlanan birinci yarımfəslə mövcud coğrafiya proqramı

və dərsləklərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Məhz proqram və dərsləklərin məzmunu və quruluşu müstəqil işlərin aparılmasına imkan verməlidir. Belə bir təhlilin aparılması bir də ona görə vacibdir ki, müstəqillik illərində coğrafiya fənni üzrə proqram və dərsləklərin məzmununda bir sıra dəyişikliklər aparılmışdır. Məzmun və struktur dəyişikliklərinə müvafiq olaraq şagirdlərin fəaliyyətlərinin təşkilinə verilən tələblər də mahiyyətə yeni xarakter alır. Yeni təlim prosesində tədris fənninin məzmununun müəyyən edilməsi nə dərəcədə vacib bir məsələ olsa da, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin təşkili, onların bilikləri müstəqil əldə edə bilməsi kimi praktik fəaliyyətlərin araşdırılması da lazım gəlir. Təhsilin vəzifəsi yaradıcı, özünü inkişaf etdirən şəxsiyyət yetişdirməkdir.

Mövcud proqram və dərsləklərin təhlili ilə yanaşı ötən illərin proqram və dərsləkləri ilə onların müqayisə edilməsi bizə şagirdlərin müstəqil işlərinin yeni tələblərə müvafiq olaraq təşkili üçün təkliflər irəli sürməyə imkan vermişdir. Mövcud coğrafiya dərsləklərinin metodik aparatı (sual-tapşırıqlar sistemi, xəritə-sxemlər, qrafik və diaqramlar, illüstrasiya materialları və s) şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili üçün müəyyən imkanlara malikdir.

Fəslin *“Problemin elmi-metodik ədəbiyyatda qoyuluşu”* adlanan ikinci yarım fəslində şagird şəxsiyyətinin inkişafı, onların biliklərə müstəqil yiyələnməsi və müxtəlif bilik mənbələri ilə müstəqil işləmək qabiliyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı elmi metodik ədəbiyyat təhlil olunmuşdur. Problemin formalaşdırılması və həllinə köməklik məqsədi ilə istər klassik pedaqoqların (Y.A.Komenski, K.D.Uşinski, D.D.Semyonov, Q.R. Mirzəzadə, A.Bakıxanov) istərsə də tədqiqatçı alimlərin (M.Zülfüqarov, S.Məcidov, H.Sadıxlı, N.Allahverdiyev, A.Hüseynov, B.Paşayev və b.) fikir və ideyaları tədqiq və təhlil olunmuşdur. Kartografik biliklərin formalaşdırılmasında şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili haqqında A.Hüseynov və D.Ələsgərovun, şagirdlərin bilikləri müstəqil əldə etməsində elmi tədqiqat metodları ilə tanış edilməsi zəruriliyi haqqında O.Alxasov, şagird müstəqil və praktik işlərinin aparılması ilə bağlı N.Seyfullayeva və M.Verdiyevanın elmi işləri və məqalələri tədqiqatla bağlı konkret ideyaların irəli sürülməsində çox qiymətli olmuşdur.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın təhlili şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynadığını qeyd etməyə imkan verir. Bu zaman şagirdlərdə əqli

inkişafın priyomları və vərdişləri möhkəmlənir və inkişaf edir, fənnə olan maraqları formalaşır. Müstəqil işlərə vahid sistem şəklində yanaşılması, onun metodik imkanlarından səmərəli istifadə olunması istər biliklərə yiyələnməkdə, istərsə də şagirdlərin şəxsiyyət kimi inkişafalarında müəyyən çətinliklər və problemlər yarada bilər.

Üçüncü yarımfasil ***“Problemin məktəb təcrübəsində vəziyyətinin təhlili”*** adlanır. Bu yarımfasildə tədqiqata cəlb olunan məktəblərdə şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili ilə bağlı müəllimlərin təcrübəsinin öyrənilməsi əks olunmuşdur. Məktəblərdə coğrafiya fəninin tədrisi vəziyyətini öyrənməklə tədqiqatın araşdırılmasına çalışılmışdır. Bakı şəhəri, Şəmkir və Tovuz rayon məktəblərində qabaqcıl müəllimlərin dərsləri dinlənilmiş, müəllimlər, şagirdlər və valideynlərlə söhbətlər aparılmışdır. Müşahidə və söhbətlərlə yanaşı anket sorğusu təşkil olunmuşdur. Müəllimlərin dərsləri dinlənilməklə yanaşı sinifdən xaric məşğələlər də diqqət mərkəzində olmuş problemin vəziyyəti araşdırılmışdır. Şagirdlər müstəqil işləri yerinə yetirərkən onların müxtəlif bilik mənbələrindən istifadə edə bilmələri, yeni bilikləri sərbəst qazanmaq söyləri müşahidə və sorğuların əsas istiqamətlərini təyin etmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, müstəqil işlər coğrafiyanın tədrisi prosesində yeni məsələ olmasa da, müəllimlərin müstəqil işlərə müraciəti hələ də sistemli şəkildə həyata keçirilmir. Şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin əksər müəllimlərin təcrübəsində özünə yer tutduğu qeyd edilmiş, bununla yanaşı, bütövlükdə yol verilən nöqsanlar, onların xarakteri də müəyyənləşdirilmişdir. Dərslərdə imkan olmasına baxmayaraq şagirdlərin müstəqil işlərinə müraciət etməyən müəllimlərin işlərində araşdırma zamanı nəzərə alınmışdır. Məktəb təcrübəsinin təhlili deməyə imkan verir ki, şagirdlərin müstəqil işləri tədris prosesinin çox vacib mərhələsi olub onların sisteməli tətbiqini tələb edir.

Tədqiqatın ikinci fəslı ***“Coğrafiyanın tədrisində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili üzrə işin sistemi”*** adlanır. İkinci fəslin birici yarımfasli ***“Coğrafiyadan aparılan müstəqil işlərin mahiyyəti və əhəmiyyəti”*** nə həsr edilmişdir. Pedaqoji və metodik ədəbiyyatda müstəqil işlərin tədris prosesində yeri və əhəmiyyəti haqqında kifayət qədər yazılmış, onun metodik imkanları göstərilmişdir. Müstəqil işlərin əsas əlaməti kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müstəqil işlər müəllimin verdiyi tapşırıqların, onların yerinə yetirilməsi üçün verilmiş xüsusi vaxt ərzində və müəllimin iştirakı olmadan yerinə yetirilir;

- müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi şagirdlərdən müəyyən fikri fəaliyyət, əvvəllər əldə edilmiş biliklərin, təlim işi priyomlarının, tədris prosesinin idrak metodlarının tətbiqini tələb edir.

Bu yarımfəsildə həmçinin müstəqil işlərin didaktik məqsədinə, coğrafi bilik mənbələrinə, şagirdlərin müstəqillik dərəcəsinə görə bölgüləri verilir, tapşırıqlar sisteminə verilən tələblər təhlil edilir. Müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan tədris işi priyomları, çalışmaların mürəkkəblik dərəcəsinə görə qruplaşdırılması təklif olunan metodikanı işləyərkən vacib şərtlərdən biri kimi irəli sürülmüşdür.

İkinci fəslin ***“Müstəqi işlərin təşkilinin forma və yolları”*** adlanan ikinci yarımfəsli coğrafiya dərslərində müstəqil işlərin təşkilinin metodik xüsusiyyətlərinin təsvirinə həsr edilmişdir. Burada təlim metodlarının, tədris vasitələrinin müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı hansı tələblərə cavab verməli olduğu şərh olunur, müxtəlif mövzuların öyrənilməsində müstəqil işlərin yeri və təşkili formaları göstərilir. Şagirdlərin dərslik, xəritə və digər kartoqrafik vasitələr üzərində işi, statistik materiallar, qrafik, diaqram və s. materiallarla iş şagirdlərin müstəqi işləri baxımından nəzərdən keçirilir, metodik imkanları təhlil edilir. Tədqiqatın üçüncü fəsli ***“Coğrafiyanın tədrisində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili metodikası”*** adlanır. Fəslin ***“Coğrafiya kurslarının tədrisi prosesində müstəqil işlərin istifadə edilməsi metodikası”*** adlanan birinci yarımfəsliyə ayrı ayrı coğrafiya kursları üzrə müstəqil işlərin təşkili metodikası işıqlandırılmışdır. Burada istər ənənəvi, istərsə də fəal təlim metodları üzrə dərs nümunələri əsasında şagirdlərə təklif olunan müstəqil işlərin metodik işləmələri göstərilmişdir. Təlim prosesində müəllim və şagirdlərin fəaliyyətlərinin dəqiqləşdirilməsi müstəqil işlərin təşkilində həlledici rol oynayır. Müasir dərs tələb edir ki, şagird mənimsəmə prosesində aktiv rol oynasın, bilikləri müstəqil əldə edən, qabiliyyətli, bərabərhüquqlu iştirakçı olsun. Müstəqil işlərin məhz bu ruhda təşkili şagirdlərə məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirməyə şərait yaradır. Tədqiqatın gedişi zamanı çoxsaylı müşahidə və sorğular bir daha göstərir ki, təlim prosesində şagird müstəqilliyini, onların aktiv fəaliyyətinə əsaslanmayan hər bir məşğələ istənilən nəticəni vermir. Təklif olunan

metodikaya uyğun olaraq respublikamızın müxtəlif məktəblərinin VI-XI siniflərində coğrafiya fənnindən şagirdlərin müstəqil işlərini tələb edən dərslər təşkil olunmuşdur. Təlimin belə təşkili şagirdlərdə bir çox keyfiyyətlərin yaranmasına imkan vermiş, onların müstəqil düşünmələrinə, sərbəst fikir yürütmələrinə, müxtəlif bilik mənbələri ilə işləmələrinə, bilikləri müstəqil qazanmalarına imkan verir.

“Sinifdən xaric işlərdə şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili metodikası” adlanan ikinci yarım fəsildə şagirdlərin əvvəlki biliklərinə əsasən sinifdən xaric işlərdə müstəqil fəaliyyətlərinin təşkili məsələləri araşdırılır. Sinifdən xaric işlərin dərnək, ekskursiya rollu oyunlar, əyləncəli məşğələlər və s. növləri nəzərdən keçirilir. Sinifdən xaric tədbirlərin çox hissəsi diyarşunaslıq materiallarına əsaslanmalıdır. Bu da şagirdlərin yaşadığı ərazini daha dərindən öyrənmələrinə və bu biliklərdən coğrafiya dərslərində istifadə etmələrinə imkan verir. Coğrafiyadan sinifdən xaric tədbirlərdə müstəqil işlərə geniş yol verilməli və onlar mərhələ-mərhələ keçirilməli, yuxarı siniflərə doğru mürəkkəbləşdirilməli və bu zaman bir sıra metodik tələblər nəzərə alınmalıdır.

Fəslin üçüncü yarım fəsili ***“Pedaqoji eksperiment və onun nəticələri”*** adlanır. Pedaqoji eksperiment Bakı şəhəri Yasamal rayonu 153 sayılı orta məktəbdə, Tovuz rayonu Y.Sadiqov adına Bozalqanlı kənd orta məktəbdə, Tovuz rayonu Düzqırıqlı 1 sayılı tam orta məktəbdə, Qovlar şəhəri S.Kazımov adına tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhəri C.Rüstəmov adına tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhəri S.Sadiqov adına Çaparlı tam orta məktəbdə, Şəmkir şəhər Zəyəm Cırdaxan 1 və 2 sayılı tam orta məktəbdə və Şəmkir rayonu Düyərli kənd 1 və 2 sayılı tam orta məktəblərində aparılmışdır.

Pedaqoji eksperiment 3 mərhələdə həyata keçirilmişdir. Bu mərhələlərin hər birinin qarşısında konkret müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələr qoyulmuşdur.

Müəyyənədicə mərhələdə aşağıdakı vəzifələr qarşıda durur.

- tədqiqatın həcmi seçilməsi, yəni kurs və mövzular üzrə müstəqil işlərin sisteminin müəyyənləşdirilməsi;
- problemə uyğun pedaqoji tədqiqat metodlarının müəyyən edilməsi;
- kurslar üzrə müstəqil işlərin yerinə yetrilməyi mövzuların quruluş və məzmunun təhlil edilməsi;
- şagirdlərin bilik səviyyəsinin, onların müstəqil işləmək maraqlarının müəyyənləşdirilməsi;

- şagirdlərin coğrafiya fənninə olan maraqlarının müəyyənləşdirilməsi.

Öyrədici eksperimentin vəzifələri aşağıdakılar olmuşdur.

- eksperiment üçün təklif olunan müstəqil işlərin vahid sistemi müəyyənləşdirilmiş və bu materialların bir daha kurs və mövzular üzrə yeri və metodiki imkanları təhlil edilmiş və ilkin yoxlanması aparılmışdır;

- təklif olunan müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlərin idrak maraqlarının, tədris fəaliyyətlərinin, onların müstəqil işləmək bacarıqlarının vəziyyəti aydınlaşdırılmışdır;

- şagirdlərin coğrafiya fənninə maraqlarının inkişafı, onların yeni bilikləri müstəqil əldə etmək qabiliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi öyrənilmişdir;

- təklif olunan materialların şagirdlərin coğrafi biliklərinin keyfiyyətinə təsiri müəyyənləşdirilmişdir.

Yoxlayıcı mərhələdə müəyyənədicə və öyrədici eksperiment mərhələlərinin vəzifələrinin həllindən irəli gələn nəticələri nəzərə alaraq burada aşağıdakı vəzifələr həll olunmuşdur: 1) Müstəqil işlərin təşkili zamanı təklif olunan üsul və metodların səmərəliliyinin yoxlanılması; 2) Təklif olunan metodikanın (müstəqil işlərin vahid sisteminin və onların yerinə yetirilməsi mərhələlərinin təkmilləşdirilməsi) şagirdlərin coğrafiya fənninə olan maraqlarının və biliklərinin keyfiyyətinə təsiri dərəcəsinin yoxlanılması. Müstəqil işlərin məktəb coğrafiya kurslarının məzmununda yerini müəyyənləşdirərkən onların mövzular üzrə paylanması işlənib hazırlanmışdır. Şagirdlərin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün eksperiment siniflərin hər birində 10 test tapşırığı olmaqla yoxlama işləri aparılmışdır.

Yoxlamanın nəticələri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

**Eksperimental sinif şagirdlərində bacarıqların formalaşma və inkişaf etmə səviyyəsi
(yoxlayıcı eksperiment)**

Cədvəl 1

1	2	3		4	5	6	7 Göstəricilər (rəqəm və faizlə)				11	12	13
5	Şəmkir ş. M.Ə. Nəstəmov adına tam orta məktəb	E	VI	Şagirdlərin 1 sayı (n)	0,2"	%	5	22	12	52	6	26	78,1
		K	VI		alan	1,8	alan	39,3	alan	38-lə	alan	%-lə 23,9	61,9
1	Şəmkir ş. Düyürlü k. 1 saylı	E	XI	20	0,5	6	5,7	25,8	19	50	5,11	25,12	13
6	Tovuz ray. F. Sadiqov adına	E	VIII	22	1	4,8	7	31,8	11	50	3	13,6	63,6
1	Bozalqanlı kənd orta	K	XI	21	1	4,8	7	33,2	10	47,6	3	14,4	63,6
	məktəb	E	VIII	19	2	10,5	10	47,7	8	38	1	4,8	42,8
7	Şəmkir ş. S. Sadiqov adına	E	VIII	23	1	4,3	8	34,8	9	39,2	5	21,7	60,9
2	Çaparlı tam orta məktəb	K	VIII	20	2	10	9	45,8	7	35	2	10	45
	Tovuz ray. Düzqırıqlı 1 saylı	K	X	20	2	10	7	35	7	35	4	20	55
	tam orta məktəb	E	X	19	1	5,3	6	31,5	10	52,7	2	10,5	63,2
8	Şəmkir ş. Zəyəm Cirdaxan	E	IX	22	3	13,	5	22	11	50	3	13,6	63,6
3	1 saylı şəmkirli məktəbi 153	K	X	20	4	20	6	30	8	40	1	5	45
	saylı orta məktəb	K	IX	23	2	8,7	11	47,9	9	39,2	1	4,3	43,5
		E	IX	19	0		6	31,5	11	52,7	3	15,8	68,5
9	Şəmkir ş. Düyürlü k. 2 saylı	E	VII	23	0		7	30,5	10	43,5	6	26,8	69,5
4.	Çaparlı ş. Nəstəmov adına	K	IX	22	2	9	9	41	9	41	2	9	50
	tam orta məktəb	K	VII	21	2	9,6	8	38	8	38	3	14,4	52,4

Yoxlayıcı eksperimentin nəticələrinin müəyyən edici eksperimentin göstəriciləri ilə müqayisə etməklə biz təklif olunan metodikanın imkanlarını aşkar etməyə çalışmışıq. VIII siniflər üzrə Azərbaycan Respublikasının coğrafiya kursu üzrə təklif olunan müstəqil işlər Tovuz rayonu Y.Sadıqov adına Bozalqanlı kənd orta məktəbi və şəmkir şəhəri S.Sadıqov adına Çaparlı orta məktəbinin şagirdləri arasında təşkil olunmuşdur. Müəyyən edici mərhələdə hər iki məktəbin müvafiq olaraq kontrol siniflərdə 38.1% və 40.0% eksperiment siniflərində 50.0% və 57.1% müvəffəqiyyət göstəricisi olmuşdur. Yəni “əla” və “yaxşı” qiymət alanların ümumi sinif üzrə faiz göstəricisi nəzərdə tutulur. Yoxlayıcı eksperimentin nəticələri əvvəlki göstəricilərlə müqayisədə müəyyən qədər üstün olmuşdur. Kontrol siniflərdə müvafiq olaraq 42.8% və 45.0%, eksperimental siniflərdə isə 63.6% və 68.5% nəticələr əldə edilmişdir.

Qeyd olunan tendensiya digər siniflər və məktəblər üzrə yoxlama işlərinin nəticələrinin müqayisə edilməsi nəticəsində müşahidə edilə bilər. Beləliklə müqayisə göstərir ki, eksperiment siniflərin şagirdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafı kontrol siniflərlə müqayisədə əhəmiyyətli səviyyədə fərqlənir.

Coğrafiya fənni üzrə müxtəlif kursların və mövzuların tədrisində şagirdlərə təklif olunan müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlərin müxtəlif bilik mənbələri ilə müstəqil işləmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi onlarda müxtəlif idrak qabiliyyətlərinin formalaşdırılması (analiz, sintez, nəticə çıxarmaq, proqnoz vermək və s.) üçün təklif olunan metodik materialların təkmilləşdirilməsi şagirdlərin coğrafiya fənninə maraqlarının və biliklərinin keyfiyyətinin artması dərəcəsinin müəyyən edilməsi pedqoji eksperimentin ana xəttini təşkil etmişdir.

Xüsusi düsturlar əsasında hesablamaların təhlili bizə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müstəqil işləri xüsusi bir sistem şəklində və tədricən mürəkkəbləşdirməklə tədrisini həyata keçirməklə, tədris materiallarına uyğun təkmilləşdirilmiş quruluş, məzmun və metodikanın köməyi ilə şagirdlərin fənnə idrak maraqlarını yüksəltmək olar. Daha sonra müstəqil işlərin sistematik olaraq tədris prosesində istifadə edilməsinin şagirdlərin bilik keyfiyyətinə təsiri yoxlanılmışdır.

Aparılan tədqiqat aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə əsas verdi:

1. Müasir təhsil müstəvisində şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşması və fəaliyyətə cəlb olunması, onun ehtiyac və maraqlarının əsas götürülməsi, pedaqoji problemlərin həllində müəllimlərlə əməkdaşlığı, yaradıcı və təşəbbüskar rolu xüsusi olaraq nəzərə alınır. Bu məqsədlə coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Pedaqoji, psixoloji və metodiki ədəbiyyatda müstəqil işlərin mühüm təlim-tərbiyə əhəmiyyəti ətraflı şəkildə öyrənilmiş, coğrafiyanın tədrisi prosesində müstəqil işlərin təşkili imkanları araşdırılmışdır.

2. Tədqiqatın gedişində ilk növbədə proqram və dərslərlərin müstəqil işlərin təşkili və keçirilməsi baxımından təhlili aparılmış, proqram və dərslərlərdə problemin nəzəri və praktik məsələləri öyrənilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, müstəqil işlərin təşkili vahid sistemi işlənib hazırlanmamış, bu problemə aid geniş tədqiqat işləri, metodiki tövsiyələr və s. yazılmamışdır.

3. Proqram və dərslərlərin problem baxımından metodiki imkanları öyrənilmiş, dərslərlərin məzmunu və metodiki aparatının müstəqil işlərin təşkili üçün əlverişli olması müəyyən edilmişdir. Xüsusi ilə son illər proqram və dərslərlərin yeniləşməsi və təkmilləşdirilməsi problemin həllində müəyyən baza yaratmış olur. Coğrafiya fənni üzrə hazırlanmış yeni dərslərlərin məzmunu, sual və tapşırıqların sistemi, illüstrativ materialları (sxem, xəritə, cədvəl və s.) şagirdlərin müstəqil işlərini təşkil etməyə imkan verməklə, onların bilikləri müstəqil əldə etmələrinə, müxtəlif bilik mənbələri ilə işləmələrinə şərait yaradır.

4. Tədqiqatın gedişində kütləvi məktəb təcrübəsi, qabaqcıl müəllimlərin iş üsulları ilə tanışlıq, şagird və müəllimlərlə aparılan söhbətlər, anket sorğuları da problemin həlli prosesində müəyyən rol oynamışdır. Məlum olmuşdur ki, məktəbdə tədris prosesində müstəqil işlərə müraciət olunur, lakin onların vahid sistem şəklində davam etdirilməsi həyata keçirilmir. Əksər müəllimlər dərstdə müstəqil işlər üçün ayrılan vaxtın düzgün planlaşdırılmamasını bir maneə kimi qeyd edirlər.

5. Aparılmış tədqiqat məktəb qarşısında qoyulmuş çox mühüm vəzifələrdən birinin təlimin praktik iştiaqətinin gücləndirilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə doğru yönəldilmişdir. Nəticədə coğrafiya dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin vahid siste-

mi təklif olunmuş, fiziki və iqtisadi coğrafiya kursları üzrə müstəqil işlərin siyahısı hazırlanmış və eksperimental şəkildə yoxlanılmışdır.

6. Coğrafiya dərslərində müstəqil işlərin təşkili və keçirilməsi metodikası eyni zamanda onların tədricən çətinlik dərəcəsi artırılmaqla üç mərhələdə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman əsas diqqət şagirdlərin müxtəlif coğrafi bilik mənbələri ilə müstəqil işləmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, fənnə və təhsil prosesinə dərin maraqlarının yaradılmasına, öz biliklərini yeni təlim situasiyasına tətbiq etməklə yeni bilikləri müstəqil qazanmasına və idrak fəaliyyətinin təşkilinə verilmişdir.

7. Coğrafiyanın tədrisi prosesində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinin metodik sistemi nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və eksperimental olaraq yoxlanılmış, onun şagirdlərin bilik keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və fənnə qarşı maraqlarının artırılmasına təsiri məyyən edilmişdir. Eksperimental və kontrol siniflər üzrə verilmiş tədqiqatların təhlili göstərir ki, təklif olunan metodikanın tətbiqi şagirdlərin coğrafiya fənninə qarşı maraqlarının və onların bilik keyfiyyətinə öz müsbət təsirini göstərir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap etdirdiyi aşağıdakı **əsərlərdə** öz əksini tapmışdır:

1. Coğrafiyadan sinifdən xaric işlərin forma və növləri // Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmi Xəbərlər, 2007, № 2, s. 29-32

2. Coğrafiyanın tədrisinə verilən müasir tələblər // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi Əsərlər, 2011, № 1, s. 54-156

3. Coğrafiyadan sinifdən xaric işin bir növü // El sözü, Bakı, 2007, № 1-2, s. 46-50

4. Coğrafiya fəninin tədrisi metodlarına dair // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi Əsərlər, 2011, № 2, s. 124-127

5. Coğrafiyadan sinifdən xaric və məktəbdədən kənar şagird müstəqil işləri // Bakı Slavyan Universiteti Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, 2011, № 2, s. 186-193

6. Coğrafiyadan sinifdən xaric və məktəbdədən kənar şagird müstəqil işləri / "Tədris Prosesinin Təkmilləşdirilməsinin Pedaqoji-Psixoloji Problemləri" mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, Naxçıvan, 2011, s. 160-161

7. Coğrafiya dərslərində şagird müstəqil işi // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi Əsərlər, 2011, № 3, s.44-49

8. Coğrafiyanın tədrisi metodikasının inkişaf tarixi haqqında // Bakı Slavyan Universiteti Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, 2012, № 2, s. 209-211

9. Şagirdin əqli inkişafında məntiqi çalışmaların rolu // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, 2008, № 23, s. 172-175

10. Самостоятельные работы, на уроках экономической и социальной географии / Культура как основной потенциал формирования положительного имиджа кавказа Материалы Международной научно-практической конференции, 25-26 октября 2012, s. 202-204

11. Школьные самостоятельные работы, используемые на уроках географии // Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Хабаршы Вестник, Серия, “Педагогические науки” Алматы, 2011, № 2 (30), s.141-146

Организация самостоятельной работы учащихся при преподавании географии в общеобразовательных школах

РЕЗЮМЕ

Основной задачей преподавания географии в школах на современном этапе не столько передать учащимся готовую информацию, а умение разбираться в этих информациях, самостоятельно добывать знания и вооружаться ими. Поэтому, одной из отличительных особенностей современного урока является организация самостоятельных работ, развивающих у учащихся творческих способностей, помогающих развитию деятельности. Все написанное, связанное с организацией самостоятельных работ по урокам географии, исследование его применения в школьной практике, выявил необходимость проведения фундаментальных исследовательских работ, требующих единого подхода на образующих единую систему на процесс самостоятельных работ.

В диссертации нашло свое отражение разработка системы организации самостоятельных работ учащихся при преподавании предмета географии в VI-XI классах общеобразовательных школ и проверка их эффективности.

Во введении нашло свое отражение актуальность, объект, предмет темы, цели и задачи, научная и практическая значение исследований, методологические основы выдвинутых задач.

В первой главе, с точки зрения решения проблемы проведен анализ педагогической, психологической и методической литературы, изучены работы передовых учителей в школьной практике, исследованы возможности проведения самостоятельных работ в программах и учебниках.

Во второй главе нашло свое отражение значение организации самостоятельных работ учащимися, разработка систем по курсам самостоятельных работ, формы, места и пути их реализации.

В третьей главе дана методика организации самостоятельных работ при занятиях учащимися во время уроков и во внеклассных занятиях, проверка посредством педагогического эксперимента эффективности предлагаемой методики.

В конце диссертационной работы указаны результаты исследований, список литературы и дополнительные материалы, связанные с применением самостоятельных работ.

**Organization of independent work of students in teaching of
geography at secondary schools**

SUMMARY

Main purpose of teaching geography at school in modern times is to give information to students, to understand this information, to teach ability to master knowledge independently. Students are required to apply obtained knowledge in a creative form, to analyse them and to systemize. One of the differentiating features of modern teaching is to organize independent works for the purpose of assisting to development of creative abilities and activities of students. Above mentioned facts related to organization of independent works in the subject of geography specify learning its application in school practice, systemize independent works in teaching process in a unit system, fulfilment of fundamental investigative works which requires unit approach.

Development of system related to organization of independent works of students in teaching of geography in VI-XI form at secondary schools and examination of their efficiency were considered in Dissertation.

Actuality of the theme, object, subject, purpose and duties, scientific and practical innovation, methodological principles were considered in introduction.

In the first chapter analysis of pedagogical, psychological and methodological literature were carried out from problem solution standpoint, works of teachers in school practice were learned, fulfilment of independent works in program and textbooks were investigated.

In the second chapter importance of organization of independent works of students, development of system of independent works on courses, forms and names of place of their organization were considered.

In the third chapter organizational methodology of independent works of students in teaching process and extracurricular studies, examination of efficiency of organized methodology by pedagogical experiment were considered.

In the end of dissertation conclusion, additional materials related to literature and application of independent works were written.

**Министерство Образования Азербайджанской Республики
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет**

На правах рукописи

Нагиева Ирада Иса кызы

**Организация самостоятельной работы учащихся
при преподавании географии в
общеобразовательных школах**

**5801.01 – теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания географии)**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание учёной степени доктора
философии по педагогике**

БАКУ-2016